

ВІДГУК

**офіційного опонента, кандидата юридичних наук, доцента
Політової Анни Сергіївна на дисертацію
МУСАТЕНКО Віти Сергіївни
на тему «Кримінальна відповідальність за торгівлю людьми»,
представлену до захисту у разову спеціалізовану вчену раду
Національної академії внутрішніх справ на здобуття ступеня доктора
філософії зі спеціальності
081 Право**

Ступінь актуальності обраної теми

Ефективний захист прав та свобод людини та громадянина є ознакою правової держави. Ще у 2015 р. за оцінками Міжнародної організації з міграції (далі – МОМ) близько 20,9 млн людей у світі зазнають примусової праці, при цьому 880000 – у Європейському Союзі. Серед цих жертв 90 % піддаються експлуатації у приватному секторі економіки, окремими особами чи приватними компаніями. У цій групі 22 % є жертвами насильницької сексуальної експлуатації та 68 % – насильницької експлуатації праці у сфері економічної діяльності, таких як сільське господарство, будівництво, домашня робота чи робота на виробництві. При цьому не має значення проти кого вчиняються такі кримінально протиправні діяння – дітей, жінок чи чоловіків, а також не має значення вік потерпілих від експлуатації.

Повномасштабне вторгнення Російської Федерації на територію України у лютому 2022 р. змушує дивитися на проблему торгівлі людьми та подальшу експлуатацію постраждалих під іншим кутом. Зокрема, відзначимо, що кожен другий українець (59 %) ризикує постраждати від експлуатації, будучи готовим погодитися хоча б на одну ризиковану пропозицію про роботу за кордоном чи в Україні, свідчить опитування, проведене на замовлення МОМ. Майже половина з-поміж цієї групи ризику

погодилася б на ризиковану пропозицію роботи за кордоном: працювати без офіційного працевлаштування та навіть у закритих приміщеннях без можливості вільно покинути робоче місце; порушити правила перетину кордону; віддати роботодавцю паспорти, телефон та особисті речі.

Чинний КК України 2001 р. передбачає кримінальну відповідальність за торгівля людьми, проте злочинність рухається вперед та знаходить й інші її форми, крім передбачених у диспозиції цієї статті. Окрім того, в умовах збройного конфлікту такі діяння можуть кваліфікуються за ст. 438. Воєнні злочини КК України, а правоохоронні органи не виділяють категорію «торгівля людини» окремо у статистичній інформації.

Отже, комплексне дослідження кримінальної відповідальності за торгівлю людьми висвітлює комплекс теоретичних і практичних аспектів, пов'язаних з кримінально-правовою характеристикою складу кримінального правопорушення, передбаченого статтею 149 КК України та питання її удосконалення. Таким чином, актуальність теми дисертаційного дослідження МУСАТЕНКО Віти Сергіївни, яке присвячено питанням кримінальної відповідальності за торгівлю людьми, не викликає сумнівів як у науково-теоретичному, так і у практичному аспектах.

Оцінка наукового рівня дисертації і наукових публікацій здобувача

Науковий рівень дисертаційного дослідження та наукових публікацій В.С. Мусатенко відповідає вимогам, що висуваються до робіт на здобуття ступеня доктора філософії зі спеціальності 081 Право.

Робота виконана у Національній академії внутрішніх справ відповідно до пріоритетних напрямів розвитку правової науки в Україні, які закріплено в чинному законодавстві й орієнтовані на актуальні виклики суспільства і держави, зокрема: Закону України «Про пріоритетні напрями розвитку науки і техніки» від 11 липня 2001 р. (в редакції від 21 грудня 2023 р.) № 2623-III, постанови Кабінету Міністрів України «Про затвердження переліку пріоритетних тематичних напрямів наукових досліджень і науково-технічних

розробок на період до 31 грудня року, наступного після припинення або скасування воєнного стану в Україні» від 30 квітня 2024 р. №476, Національної стратегії у сфері прав людини, затвердженої Указом Президента України від 24 березня 2021 р. № 119/2021, і Державної цільової соціальної програми протидії торгівлі людьми на період до 2025 р., затвердженої розпорядженням Кабінету Міністрів України від 2 червня 2023 р. № 496-р.

Основні положення та висновки дослідження, що сформульовані в дисертації, відображено в одинадцяти наукових працях: чотири статті у виданнях, включених МОН України до переліку наукових фахових видань України категорії «Б», сім тез доповідей на наукових і науково-практичних конференціях і засіданні круглого столу. Вони відображають наукову новизну обраної В.С. Мусатенко теми.

Новизна представлених теоретичних та/або експериментальних результатів проведених здобувачем досліджень, повнота викладу в опублікованих працях

Ціла низка результатів і висновків, які з них слідують були отримані вперше і мають достатній ступінь наукової новизни. Вперше здійснено ґрунтовний аналіз правової природи складу злочину, передбаченого ст. 149 КК України, після змін законодавства 2018 р. в системному зв'язку з ратифікацією Римського статуту Міжнародного кримінального суду та обґрунтовано необхідність подальшої конкретизації ознак «уразливого стану особи», «експлуатації» та «примусу» в контексті правозастосування. Також досліджено новітні форми торгівлі людьми в умовах збройного конфлікту, а також визначено кримінологічні чинники збільшення кількості випадків вчинення цього виду кримінальних правопорушень в умовах воєнного стану.

Викликають певний наукових інтерес положення, що дістали подальший розвиток, зокрема: доктринальні підходи до визначення об'єкта, об'єктивної та суб'єктивної сторін злочину торгівлі людьми та механізму

впливу кваліфікуючих ознак на диференціацію кримінальної відповідальності.

Окрім того, розроблено авторську концепцію вдосконалення кримінально-правових засобів протидії торгівлі людьми, яка передбачає внесення пропозицій щодо: уніфікації судової практики застосування ст. 149 КК України; розширення підстав для застосування кваліфікуючих ознак з огляду на сучасну соціально-криміногенну ситуацію; удосконалення понятійного апарату в примітках до ст. 149 КК України.

Результати дисертаційного дослідження опубліковані в фахових виданнях України, а також представлені у вигляді доповідей на наукових і науково-практичних конференціях і засіданні круглого столу.

Публікації повністю відповідають предмету дослідження і вирішують завдання, що були поставлені в дисертації. Отримані висновки й результати автора з відповідної тематики були впроваджені освітній процес та наукову діяльність Національної академії внутрішніх справ та практичну діяльність Головного управління Національної поліції в Сумській області. Таким чином дисертаційне дослідження МУСАТЕНКО Віти Сергіївни виконане на високому науково-методичному і методологічному рівнях.

Наукова обґрунтованість отриманих результатів, наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації

Обґрунтованість результатів дослідження, положень та висновків досліджень дисертаційної роботи МУСАТЕНКО Віти Сергіївни не викликають жодних зауважень. Вони логічно витікають з тексту дисертаційного дослідження та базуються на власних судженнях автора, зібраних матеріалах, їх аналізі та узагальненні. Пропозиції, подані автором, щодо удосконалення чинного законодавства України оформлені належним чином, мають важливе теоретичне та практичне значення. Висновки дисертаційної роботи логічно витікають із отриманих результатів, а рекомендації базуються на висновках дослідження.

Емпіричну базу дослідження становлять: результати вивчення статистичних даних Офісу генерального прокурора щодо виявлених кримінальних правопорушень, передбачених ст. 149 КК України, і вручених повідомлень про підозру; Державної судової адміністрації України щодо кількості засуджених осіб та їх соціально-демографічної характеристики; матеріали 148 обвинувальних вироків судів за ст. 149 КК України, розглянутих судами різних областей України, що розміщені в Єдиному державному реєстрі судових рішень України; опубліковані результати діяльності органів кримінальної юстиції..

Рівень виконання поставленого наукового завдання, оволодіння здобувачем методологією наукової діяльності

Результати дослідження, що виносяться на захист, отримані завдяки всебічному використанню комплексного підходу, який передбачає поєднання низки різноманітних методів наукового пізнання – загальнонаукових та спеціальних методів, зокрема: *діалектичний* – використано для аналізу складу торгівлі людьми як кримінального правопорушення торгівлі людьми (підрозділи 1.1, 2.1, 2.2, 3.1); *історико-правового аналізу* – у процесі дослідження розвитку кримінально-правових норм про кримінальну відповідальність за торгівлю людьми (підрозділ 1.2); *системного аналізу* – під час вивчення чинного кримінального законодавства й практичного його застосування (розділ 2, підрозділ 3.2, 3.3); *порівняльно-правовий* – для дослідження зарубіжного досвіду регулювання кримінальної відповідальності за торгівлю людьми (підрозділ 1.3), *статистичний* – під час узагальнення результатів практичного застосування ст. 149 КК України (підрозділ 3.3).

Методологічні підвалини таких досліджень мають передбачати раціональне поєднання емпіричних та теоретичних методів. Адже перші є ефективними знаряддями отримання й підтвердження лише фактичної інформації (тобто такої, що пов'язана з конкретними ситуаціями, подіями, обставинами тощо). Для обґрунтування ж загальних положень чи висновків

доцільно застосовувати інструментарій теоретико-критичного аналізу, що базується на закономірних принципах побудови аргументаційних процедур. Тим самим забезпечуватиметься принциповий характер таких висновків, який неможливо обґрунтувати виключно емпіричними спостереженнями окремих явищ чи шляхом статистичних досліджень громадської думки.

Проведене дослідження дозволило авторці вирішити низку теоретичних та практичних проблем притягнення до кримінальної відповідальності за насильницьке зникнення.

Теоретичне і практичне значення результатів дослідження

Сформульовані і аргументовані у дисертації теоретичні положення, висновки, пропозиції та рекомендації впроваджено й надалі можуть бути використані в:

– *правотворчій сфері* – під час розроблення пропозицій, щодо внесення змін і доповнень до КК України в частині вдосконалення законодавства щодо кримінальної відповідальності за торгівлю людьми;

– *практичній діяльності* – для підвищення ефективності діяльності правоохоронних органів у частині кримінальної відповідальності за торгівлю людьми (акт Головного управління Національної поліції в Сумській області від 13 березня 2025 року);

– *освітньому процесі* – під час викладання та вивчення навчальних дисциплін «Кримінальне право», «Кримінально-правова кваліфікація», «Кваліфікація окремих видів кримінальних правопорушень», «Кримінальне право: доктринальні та практичні проблеми», «Актуальні проблеми застосування кримінального законодавства» (акт Національної академії внутрішніх справ від 15 травня 2025 року № 63-ОП);

– *науково-дослідній діяльності* – для подальшого розроблення наукових положень щодо проблемних питань кримінальної відповідальності за торгівлю людьми (акт Національної академії внутрішніх справ від 15 травня 2025 року № 64-нд).

Оцінка змісту дисертації, її завершеності в цілому

Дисертаційна робота МУСАТЕНКО Віти Сергіївни викладена українською мовою на 255 сторінках. Структура роботи відповідає вимогам МОН України та положенню про присудження ступеня доктора філософії. Вона структурована і складається з анотацій, вступу, трьох розділів, що містять десять підрозділів, висновків, списку використаних джерел (255 найменувань на 28 сторінках) та шести додатків (16 сторінках).

Анотація у стислій формі представляє основні тези дисертаційного дослідження, наводить перелік публікацій, в яких викладені основні результати представленої дослідження. Анотація викладена українською і англійською мовами. У вступі визначено об'єкт і предмет дослідження, наведено актуальність вибраної теми, зазначені особисті внески дисертанта та інформацію про апробацію дисертації на профільних заходах.

У розділі 1 **«Загальні засади кримінальної відповідальності за торгівлю людьми»** проаналізовано історичні аспекти становлення та розвитку кримінальної відповідальності за торгівлю людьми. Відзначено про відсутність протягом тривалого часу кримінально-правової заборони цих діянь. Проведено огляд історико-правових джерел, що регламентували відповідальність за торгівлю людьми і передумови її встановлення.

Зауважено, що вперше кримінальну відповідальність за торгівлю людьми було встановлено після внесення змін до Кримінального кодексу України 1960 р. Законом України «Про внесення змін та доповнень у Кодекс про шлюб та сім'ю України» від 24 березня 1998 року № 210/98-ВР шляхом доповнення статтею 124-1. Торгівля людьми. Після прийняття нового КК України 5 квітня 2001 р. та набуття чинності 1 вересня цього ж року, кримінальна відповідальність передбачена статтею 149, яка зазнавала змін та доповнень до 2018 р.

Проведено аналіз судової практики щодо кваліфікації та призначення покарання за торгівлю людьми в період з 2020-го до травня 2025 рр., рішень

Європейського суду з прав людини, які стосуються питання протидії торгівлі людьми, порушень прав людини та зобов'язань держав у контексті захисту жертв торгівлі людьми, системи міжнародно-правових стандартів, які регламентують боротьбу з цим протиправним діянням (зокрема, положень міжнародних конвенцій ООН, Ради Європи та Європейського Союзу), а також основних доктринальних положень кримінального права, що визначають зміст інституту кримінальної відповідальності в зазначеній сфері.

У дослідженні увагу зосереджено на практичному впровадженні положень Римського статуту Міжнародного кримінального суду та поправок до нього в контексті притягнення до відповідальності за торгівлю людьми, відмежуванні від воєнних злочинів і виявленні проблемних аспектів застосування відповідних норм у судовій практиці та діяльності правоохоронних органів України.

Визначено законодавчі колізії, прогалини та недоліки нормативного регулювання, що перешкоджають ефективному правозастосуванню цієї норми. Обґрунтовано необхідність розроблення та впровадження наукових пропозицій щодо удосконалення механізмів кримінальної відповідальності за торгівлю людьми з огляду на міжнародно-правові зобов'язання України й актуальні виклики правозастосовної практики. Проаналізовано еволюцію правового регулювання протидії торгівлі людьми в Україні та зарубіжних країнах, зокрема, на прикладі держав-членів Європейського Союзу, азійського регіону та Сполучених Штатів Америки.

У **Розділі 2 «Кримінально-правова характеристика об'єктивних і суб'єктивних ознак торгівлі людьми»** окреслено кримінально-правову природу торгівлі людьми як комплексного кримінального правопорушення, що вирізняється багатоскладовою об'єктивною стороною та поєднує елементи кримінальних правопорушень проти волі, честі, гідності, статевої свободи. Доведено, що склад кримінального правопорушення, передбаченого ст. 149 КК України, має формальний характер, а для його кваліфікації важливим є не лише вчинення дій щодо вербування, переміщення чи

утримання особи, а й встановлення мети подальшої експлуатації, яка є ключовим елементом кримінально-правової оцінки діяння.

Досліджено ознаки об'єкта торгівлі людьми та аргументовано, що безпосереднім об'єктом є сукупність немайнових прав особи – право на свободу, гідність, фізичну недоторканність, волю. Визначено, що потерпілим від торгівлі людьми може бути будь-яка фізична особа, незалежно від віку, статі, національності, правового статусу чи згоди на участь в експлуатації.

З'ясовано, що ст. 149 КК України охоплює відповідальність як загального, так і спеціального суб'єкта, зокрема, службових осіб, організаторів каналів незаконної міграції, військовослужбовців тощо. Проаналізовано особливості притягнення таких осіб до кримінальної відповідальності в контексті чинного законодавства та різновидів співучасті – організацію, пособництво, підбурювання – із залученням міжнародного елемента, коли співвиконавці або учасники перебувають у юрисдикціях різних країн.

У межах аналізу суб'єктивної сторони торгівлі людьми обґрунтовано, що для кваліфікації за ст. 149 КК України обов'язковою є наявність прямого умислу, спрямованого на експлуатацію особи. Доведено, що ознака «експлуатація» потребує ширшого тлумачення як використання особи для отримання матеріальної чи іншої вигоди, що охоплює сексуальну, трудову, військову, репродуктивну, кримінальну експлуатацію тощо.

У **Розділі 3 «Особливості кримінальної відповідальності та покарання за торгівлю людьми»** зосереджено увагу на проблемних аспектах кримінально-правової кваліфікації торгівлі людьми, серед яких відзначено: 1) відмежування від інших кримінальних правопорушень, які мають схожі об'єктивні ознаки (викрадення людини, незаконне позбавлення волі, втягнення в заняття проституцією); 2) особливості кваліфікації залежно від стадії його вчинення (готування, замах, закінчене кримінальне правопорушення); 3) конкуренція норм щодо вчинення торгівлі людьми, поєднаного з іншими кримінальними правопорушеннями (катуванням,

згвалтуванням, убивством тощо); 4) відповідальність співучасників залежно від функціональної ролі в реалізації кримінально протиправного умислу (транспортування, вербування, надання засобів для переміщення тощо); 5) складні випадки розподілу відповідальності між організаторами та виконавцями, зокрема в транснаціональних злочинних групах.

На основі порівняльного аналізу національного законодавства з кримінально-правовими нормами зарубіжних країн (Федеративної Республіки Німеччини, Французької Республіки, Республіки Польщі, Канади, Сполучених Штатів Америки), міжнародних договорів і практикою Європейського суду з прав людини запропоновано удосконалення законодавчої конструкції ст. 149 КК України через уточнення диспозицій статті з метою уніфікації термінології з міжнародними актами; розширення переліку форм експлуатації; введення кваліфікуючих ознак, пов'язаних із вчиненням таких діянь під час збройного конфлікту, щодо осіб, які перебувають під захистом міжнародного гуманітарного права; встановлення додаткових ознак суб'єкта та змін у санкції статті залежно від ступеня тяжкості та наявності повторності діяння.

У роботі також окреслено основні тенденції національної судової практики, суперечності, а також типові помилки, яких припускаються під час кваліфікації та призначення покарання.

Рекомендації щодо подальшого використання результатів дисертації в практиці

Отримані результати дисертаційного дослідження МУСАТЕНКО Віти Сергіївни щодо кримінальної відповідальності за торгівлю людьми рекомендуються для використання у діяльності закладів вищої освіти, в науково-дослідних розробках установ й організацій, дослідниками при написанні статей та монографій, плануванні досліджень по даному напрямку.

Зауваження щодо оформлення та змісту дисертації, запитання до здобувача

Загалом позитивно оцінюючи дисертацію Віти Сергіївни МУСАТЕНКО, необхідно звернути увагу на деякі положення, що могли б слугувати предметом подальших наукових досліджень або дискусії під час публічного захисту:

1. Розкриваючи історичні аспекти становлення та розвитку законодавства про кримінальну відповідальність (підрозділ 1.2, с. 45-63), дисертантці було б варто звернути увагу й на проєкт Кримінального кодексу України.

2. У підрозділі 2.2. «Об'єктивна сторона торгівлі людьми» автор фрагментарно розглядає форми експлуатації, обмежившись лише «примусовою вагітністю» (с. 140-141). Однак інші форми експлуатації також мають проблеми у правозастосовчій практиці та потребують дослідження.

3. Авторка у підрозділі 3.3. «Призначення покарання за торгівлю людьми» відзначає «формує стандарт доведення складу злочину, за статтею 149 КК України. Суд чітко окреслив, що наявність мети експлуатації є не лише ознакою об'єктивної сторони складу правопорушення, але й предметом обов'язкового доказування. Такий підхід вказує на поширену проблему – недотримання та незабезпечення належного стандарту доказування на стадіях досудового та судового розслідування, що, у свою чергу, впливає на правову обґрунтованість і законність пред'явлених обвинувачень» (с. 200). Цьому питанню необхідно було приділити більше уваги та відобразити власну точку зору й запропонувати шляхи її розв'язання.

Висловлені зауваження носять переважно уточнюючий характер і не впливають на загальну позитивну оцінку виконаного дослідження. Вони переслідують мету запросити автора до наукової дискусії та врахувати зазначені зауваження у подальшій науковій розробці проблематики дослідження.

Відсутність порушень академічної доброчесності

У ході вивчення як дисертаційного дослідження, так і наукових публікацій, фактів порушень академічної доброчесності не виявлено. Дисертаційна робота Віти Сергіївни МУСАТЕНКО є оригінальною, самостійно виконаною науковою працею.

Висновок про відповідність дисертації встановленим вимогам

1. Дисертаційна робота **МУСАТЕНКО Віти Сергіївни** на тему «Кримінальна відповідальність за торгівлю людьми», подана на здобуття ступеня доктора філософії, є комплексним, цілісним, завершеним науковим дослідженням, в якому отримано нові науково обґрунтовані результати, що відрізняються новизною в постановці і вирішенні проблем кримінально-правової характеристики насильницького зникнення.

2. Дисертація **МУСАТЕНКО Віти Сергіївни** на тему «Кримінальна відповідальність за торгівлю людьми» за актуальністю, ступенем наукової новизни, обґрунтованістю, науковою та практичною значимістю здобутих результатів відповідає спеціальності 081 Право та вимогам «Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії» (Постанова Кабінету Міністрів України від 12 січня 2022 р. № 44), а її автор – **МУСАТЕНКО Віти Сергіївни** заслуговує на присудження ступеня доктора філософії з галузі знань 08 Право за спеціальністю 081 «Право».

Опонент:

**Доцент кафедри права
економіко-правового факультету
Маріупольського державного університету,
кандидат юридичних наук, доцент**

Анна ПОЛІТОВА